

1. Anticiganizmus ako bariéra k inklúzii Rómov

Milan Hrabovský

„... ale pretože tá vec až sem dospela...“
(Aischylos, Eumenidy, 480b)

Ústav európskych štúdií a medzinárodných vzťahov,
Fakulta sociálnych a ekonomických vied,
UK Bratislava
milan.t.hrabovsky@gmail.com

Úvod

Problematika *anticiganizmu* rastie na význame. Aj povrchnejší pohľad na rôzne štúdie a materiály vytvárané na pôde Európskej únie poukazuje na – nazvime to isté zdesenie, že v európskych spoločnostiach existuje skupina ľudí, ktorých životné podmienky vykazujú vysokú mieru chudoby, nedostatku a núdze. Život v tzv. „osadách“, v situácii biedy, chudoby, negramotnosti, nedostatku hygieny a katastrofálnych podmienok bývania, znamená, že už nečelíme iba problému na úrovni osobnej skúsenosti, ale na úrovni celej spoločnosti. Snahy o ucelené riešenie tejto situácie však opakovane zlyhávajú.

Zároveň sme svedkami toho, že či už tzv. „aktivisti“¹ ale aj výskumníci bývajú obviňovaní z istého „salónneho intelektualizmu“, čím sa myslí, že nechápu zložitost problému, že nemajú reálne skúsenosti (napríklad z tzv. „osád“) alebo dokonca že téme vôbec nerozumejú, lebo nežijú v susedskom vzťahu s Rómami. Najväčší problém sa ukazuje v tom, že aktivisti a výskumníci bývajú označovaní za akúsi „druhú stranu“; za tých, ktorí údajne nevidia (alebo nechcú vidieť) problematiku prejavu a konanie vychádzajúce z prostredia Rómov. Sú považovaní za – údajne – bezvýhradných obhajcov Rómov až do tej miery, že sa im vyčíta akási „slepota“ voči konaniu Rómov. V extrémnom prípade sú dokonca označovaní za „rasistov“. Čelíme preto situácii, že (niekedy) samotní výskumníci alebo aktivisti zlyhávajú v ozrejmovaní svojich cieľov.

Takisto sa začínajú objavovať príspevky vyzývajúce na reflexiu rasizmu u Rómov. Článok Lukáša Krivošíka v časopise *týždeň* (2014) vychádza z téz černošských intelektuálov, ako sú Shelby Steele (*A Dream Deferred*, 1998), John McWhorter (*Losing the Race*, 2001; *Authentically Black*, 2003) alebo Jason L. Riley (*Please Stop Helping Us: How Liberals Make It Harder for Blacks to Succeed*, 2014). Uvedení autori upozorňujú na fakt, že napriek masívnym programom zameraným na pomoc „čiernym“ a prekonanie najhorších foriem rasizmu stále nedochádza k pozdvihnutiu „čiernych komunít“ v USA (v porovnaní s vynaloženou snahou). Podľa týchto autorov prijali „čierne komunity“ maladaptívne stratégie, vychádzajúce z pozície obetí vonkajších podmienok (*identita obetí*), vzdelanie začali považovať za „bielu vec“ (*identita anti-intelektualizmu*), a tým odmietli prijať zodpovednosť za svoj život (*identita pasivity*). Jediným riešením, ako uvádza napríklad Shelby Steele, je, že „... bieli sami nemôžu byť

¹ Pojem „výskumník“, („odborník“, „expert“) „aktivista“ používam v celej štúdii ako zástupné označenie aj pre výskumníčky, odborníčky, expertky a aktivistky, či už ide o oblasť akademickej obce, MVO alebo verejnej správy.

² V záujme plynulejšieho čítania textu neuvádzam pojem „rasa“ v úvodzovkách, i keď tento pojem je na základe mnohých štúdií vyhlásený za neobjektívny a nevedecký. Úvodzovky ponechávam iba v prípadoch, kde by mohlo dôjsť k nepochopeniu toho, že „rasa“ je zavádzajúci a nevedecký pojem. Viac o tomto probléme v monografii *Rasová mytológia* (Hrabovský, 2011).

zainteresovaní do riešenia tých problémov. To môžu urobiť iba „čierni“ (Steele, 1998: 52).

Kritika týchto názorov smerovala k tomu, akoby si sami „čierni“ „dopredu“ a dobrovoľne vybrali uvedené identity, ktoré sú príčinou maladaptívnych stratégií. Autori prehliadli dlhé historické dianie a existenciu ideológií, ktoré „čiernych“ do týchto rolí vohnali. Odmietnutie maladaptívnych foriem identity je určite dôležitým faktorom v inklúzii, no nemôžeme podceňovať alebo neuvádzať relevantné dáta, ktoré dokazujú, že „bieli“ môžu považovať „cigánov“ za „menejcenný biologický druh“, ktorý sa nikdy nedokáže „rozvinúť“.

Predkladaná štúdia, aplikujúc túto kritiku na slovenské podmienky, vychádza z tvrdenia, že pokiaľ v slovenskej spoločnosti pretrváva chápanie „cigánov“ ako „menejcenného a odlišného biologického druhu“, ani konanie a snaha Rómov o „pozdvihnutie“ nebude úspešná. Z tohto dôvodu sa štúdia venuje problému anticiganizmu cez „rasovú“² optiku. Ponúknem viacero argumentov na obhajobu presvedčenia, že anticiganizmus je vytváraný na rasovom základe. Anticiganizmus totiž nie sú predsudky a stereotypy, nepochopenie alebo generalizácia negatívnej skúsenosti, ale konanie voči Rómom, ktoré vychádza zo *somatizácie*³ istej sociálnej a spoločenskej situovanosti. Totiž pokiaľ by nejaký príslušník majority preukazoval rovnakú mieru chudoby, negramotnosti alebo nedostatku, nie je jeho sociálna a spoločenská situácia *somatizovaná* tak, ako sa to deje u Rómov. Stručne povedané, sociálne situovanie Rómov je vysvetľované ich rasou, kým pri Nerómoch je ich sociálne situovanie vysvetľované spoločenskými alebo politickými okolnosťami.

Cieľom tejto štúdie nie je obviňovať politikov, napádať a kritizovať prácu policajných zložiek, kritizovať prácu expertov a špecialistov z tretieho sektora či odborníkov. Skôr ide o návrh jednotnej línie v tom zmysle, že zo „začarovaného kruhu“ už uvedených problémov nie je možné vyjsť, ak sa budú používať rasové pojmy a rasové kategórie.

Samotný pojem *anticiganizmus* ešte nie je vžitý do takej miery, aby bolo hneď zrejmé, akú oblasť opisuje. Táto štúdia preto ponúka aj definíciu tohto pojmu. Pri hľadaní definície pojmu anticiganizmu som čerpal z textov Jean-Paula Liégeoisa (*Rómovia*,

³ Koncept „somatizácie“ som vypracoval v rámci môjho doktorandského výskumu, ktorého výsledkom bola doktorská práca (publikovaná v roku 2011 vo vydavateľstve Kalligram pod názvom *Rasová mytológia*). Keďže oblasť výskumu, v ktorej som sa pohyboval, bola sociálna filozofia, pokúsil som sa definovať problém „rasy“ z odlišných základov, ako sú antropologické alebo sociálne vedy. Využil som grécky pojem *σωμα* („soma“: telo, telesnosť) na opis javu, keď sa isté sociálne správanie vysvetľuje „telom“, a nie sociálno-spoločenským kontextom. Koncept „somatizácie“ považujem za heuristicky významný, keďže umožňuje vyhnúť sa pojmom ako *etnicita*, *skupina* a taktiež pojmu *rasa*, pri ktorých, podľa môjho názoru, neustále panuje príliš široká diskusia a nie vždy jednoznačná zhoda. Zároveň grécky význam pojmu *σωμα* neoznačuje iba fyzický výzor, ale celú osobnosť, individualitu; osobu v celej jej životnej totalite (Liddell, Scott, 1875). To znamená, že rasizmus sa nechce zmocniť iba fyzického výzoru, iba etnicity alebo iba skupinového zadelenia, ale chce sa zmocniť celej bytosti v jej totalite, dejinách, prežívaní, charaktere a dokonca aj v jej minulosti, prítomnosti a budúcnosti.

cigáni, kočovníci, 1995), Katrin Simhandlovej (Simhandl, *Western Gypsies and Travellers*, 2004). Cenné zdroje som objavil v príspevkoch zborníka *Rómovia a druhá svetová vojna* (2006) a prednáške Gernota Haupta („*Anticiganizmus*“ a *teológia oslobodenia Rómov*, 2008). Prístupnou formou bola spracovaná aj informačná brožúra Rady Európy a Európskej komisie *Dost! Dosta! Prekonaj predsudky – spoznaj Rómov!* (2008). Dôležité boli publikácie *School as Ghetto* (2009) a *Iná realita* (2011). Závažný zdroj som našiel aj v práci bádatelky Anneke Winckelovej, ktorá sa zamerala na vysvetlenie samotného anticiganizmu vo svojej štúdii *Antiziganismus. Rassismus gegen Roma und Sinti im vereinigten Deutschland* (Winckel, 2002).

Problém anticiganizmu by nemal byť redukovaný iba na farbu pleti. Človek s istou farbou pleti dokáže za istých spoločenských okolností uniknúť z „pasce“ farby, ale nedokáže preklenúť spojitost s vlastnou históriou, skupinou či svojím pôvodom. Nedokáže uniknúť z pasce vlastného dejinného príbehu, veľkého rozprávania (μυθῆναιν – „mythénein“). Takže bez ohľadu na farbu pleti, výšku vzdelania či odmietanie sa identifikovať s istou skupinou daný človek nedokáže uniknúť z „cigánskeho“ príbehu, kam ho radí imaginácia majority. Anticiganizmus je tak príkladom „väzniacej ideológie“. Ideológia, ako ju chápe sociálny teoretik Anthony Giddens (2000: 376), je zdrojom symbolickej moci, pretože pomáha vytvárať súbor myšlienok a názorov, ktoré sa aplikujú na akýkoľvek predmet záujmu. Ak sa predsudky a stereotypy spoja s príbehom, dochádza k tomu, že daná skupina bez ohľadu na jej skutočný spôsob života, bez ohľadu na jej snahu navždy zostane väzňom príbehu, ktorý sa vôkol nej vytvoril.

Predkladaná štúdia sa z tohto dôvodu pokúsi ukázať, že práve anticiganizmus ako typ rasistickej ideológie berie svojimi tvrdeniami o Rómoch ako „menejcennej, asociálnej rase“ celej spoločnosti možnosť považovať Rómov za ľudské bytosti, ktoré sú schopné pozdvihnutia a schopné niesť zodpovednosť za svoj vlastný život.

1. Anticiganizmus – definícia a historický kontext

Pojem *anticiganizmus* a jeho konkrétny obsah ešte nie je na Slovensku jasne definovaný. Rada Európy a Európska komisia uvádza:

„Na Slovensku ešte stále neexistuje ustálený pojem, ktorý by komplexne pomenoval javy súvisiace s predsudkami a stereotypmi voči Rómom; pravdepodobne to súvisí s tým, že takéto postoje sa považujú za natolko bežné a tvoriace súčasť spoločenskej normy, že ani nepotrebujú samostatné pomenovanie“ (*Dost! Dosta!...*, 2008: 5).

Pokiaľ ide o samotný pojem, antiziganizmus je čoraz viac používaný v nemeckých štúdiách; v anglických štúdiách sa môžeme stretnúť s viacerými pojmi

„Antiziganizmus“, „Antigypsyism“, „Antiromanism“ a „Romaphobia“. Z tohto dôvodu nie je možné pochopiť vnútorný obsah anticiganizmu bez porozumenia myšlienky *asociálnosti*. Pred definovaním samotného pojmu anticiganizmu by sme teda mali analyzovať rasistický kontext aj tohto konceptu.

1.1. Koncept „asociálnosti“

Najmohutnejší teoretický a právnický aparát okolo myšlienky *asociálnosti* vybudovali počas rokov 1933 – 1945 nacistickí rasoví teoretici. Kľúčovým princípom nacistického rasového „Weltanschauung“⁴ bola premena významu „sociálneho“ na „biologické“ – jednotlivec mal nadobudnúť pocit, že jeho „sociálne šťastie“ sa odvíjalo len od toho, že bol súčasťou tohto „organizmu“ („rasy“). Tobias Schmidt-Degenhard (2008) uvádza, že elitní doboví predstavitelia z odborov psychiatrie, psychológie, genetiky a antropológie ponúkli idey a uviedli do praxe konceptualizácie, z ktorých sa vytvárali techniky sociálneho inžinierstva nastickej „rasovej hygieny“ („Rassenhygiene“). Hovorili o „osudovej otázke“ odstrániť z „Volk“ a „Reich“ „neplodné prvky“, takzvané „protirasy“ („Gegenrasen“), čo sa stalo veľkou ambíciou nacistického lekára Roberta Rittera (1901 – 1945).

Robert Ritter začal skúmať tzv. „dedičných asociálov“ v nemeckých regiónoch. „Objavuje“ kategóriu tzv. „utajených slabomyselných“ („getarnten Schwachsinn“), čím vytvoril pre nacistov psychiatrickú „skupinu“, pre ktorú odporučil „rasovo hygienické“ opatrenia (Schmidt-Degenhard, 2008: 16 – 17). Táto kategória ohrozovala akúsi kolektívnu existenciu, ktorú nacisti v kontexte „novej biológie“ považovali za „vitálnu (životnú) rasu“. „Vitálna rasa“ („Vitalrasse“) predstavovala kvázi biologickú skupinu ponúkajúcu reprodukčný potenciál, čo znamenalo nadradenosť konceptu „rasy“ nad konceptom spoločnosti. Národ a spoločnosť boli len „dodatkom“ k „rasovému organizmu“. Rasa sa stala nielen „biologickým“, ale aj ideovým princípom nastickej politiky. Hannah Arendtová uvádza, že podľa Hitlerovho výnosu z 9. augusta 1941 zakazoval Hitler používanie termínu „nemecká rasa“, pretože by to viedlo k „obetovaniu rasovej idey ako takej v prospech obyčajného národnostného princípu a k deštrukcii dôležitých pojmových predpokladov celej našej rasovej a ľudovej politiky“ (Arendtová, 1996: 560). Boria Sax (2003) upozorňuje, že nacisti nebudovali štát ako *politický* celok, ale ako „živé spoločenstvo“. Štát mal mať podobu organizmu, ktorý prirovnávali k „embryu“, a tak ako počas vývoja embrya odumrie mnoho buniek, aj mnohí ľudia neprospeievajú životu tohto „organizmu“.

Nacizmus je tak exemplárnym konceptom, ktorý jednoznačne uprednostňuje a privileguje rasovú otázku pred štátom

⁴ Termín, ktorý označuje istý „svetový pohľad/názor“, teda komplexnú a úplnú predstavu alebo pochopenie sveta z nejakého konkrétneho uhla pohľadu alebo stanoviska.

a národom (tento fakt dodnes nie je dostatočne zdôrazňovaný). Spoločenské dôsledky vyplývajúce z tohto princípu znamenali pre „dedične nespôsobilých“ zákaz existencie (Schmidt-Degenhard, 2008: 26). Tento strach z „degenerácie“ preniesol rasovú hygienu až do legislatívnej praxe nacistického režimu. Anahid S. Rickmann zdôrazňuje, že nacistický štát sa rozhodol „chrániť“ tzv. genetické zdravie a rasovú čistotu identifikovaním skupín, ktoré sú „cenné“, a tých, ktoré sú „menejcenné“. Na úrovni štátnej politiky to znamenalo vytvorenie akejsi „organickéj jednoty rasy“, definovanej (pseudo)biologickými kritériami s cieľom „hygieny – čistoty“ spoločenstva – vrátane takých „očistných“ prostriedkov na dosiahnutie tohto cieľa ako prenasledovanie, až likvidácia nositeľov menej hodnotného „genetického materiálu“ (Rickmann, 2002: 5). Koncept „hygieny rasy“ v podstate počítal s reálnou fyzickou likvidáciou, teda vyvraždením tých, ktorí nezapadali do skupiny „cennej“ rasy. Amorálnosť vyvražďovania bola ospravedlnená a odôvodňovaná (kvázi)odborným a „vedeckým“ slovníkom.

Slovník nacistov, ako poukázal Victor Klemperer, sa usiloval prepísať sociálne a spoločenské vzťahy do akejsi „zoológie“, kde sa ľudská bytosť mení na ľudský materiál („Menschenmaterial“), zložený z kostí, lebky a mäsa (Klemperer, 2000: 138). Dodnes takýto jazyk môže priťahovať, lebo ponúka istú „mystifikáciu“, skrytosť, až tajuplnosť, ale preniknutie pod túto vonkajšiu fasádu ukazuje surový a hrubý jazyk vylučovania, diskriminácie a genocídy. Už len v pojme „eutanázia“ sa ukazovala ilúzia v podobe „dobrej smrti“, v skutočnosti šlo o „odstránenie cudzích rás“, teda vyžívanie na vraždenie.

Rasová hygiena však nebola zavedená počas nacistického režimu. Jej inštitucionalizáciu musíme hľadať už vo Weimarskej republike. V rokoch 1890 až 1933 sa rasová hygiena etablovala ako veda – dedičstvo medicínskych výskumov. V tomto období vzniká *Deutschen Gesellschaft für Rassenhygiene* („Nemecká spoločnosť pre rasovú hygienu“), ktorá mala za cieľ skúmať dedičnosť v rasových termínoch. Do popredia sa dostávajú pojmy a koncepty ako dedičná choroba, psychicky chorý a kriminálnici. Svojevoľná aplikácia Darwinových teórií, predovšetkým „prírodného výberu“, znamenala v podaní rasových hygienikov „ochranu“ spoločenstva pred „nespôsobilými“. Rasoví hygienici sa síce odvolávali na „prírodu“, ale aktívnym prvkom v „selekcii“ sa neskôr stal samotný nacistický štát.

Masové vraždenie nacistického režimu nieslo jednoznačné črty „zoopolitiky“ – „biopolitiky“. Štát definovaný Hitlerom v knihe *Mein Kampf* mal preto „vyrábať“ organizmus telesne (biologicky) a mentálne „podobných“ bytostí (Schmidt-Degenhard, 2008: 48). V tomto bode môžeme vidieť neskoršiu úlohu Roberta Rittera, ktorý prijatím myšlienok rasovej hygieny stanovil, že „asociálne skupiny“ (kam zaradil Rómov) sú skupiny „antibiologické“.

Nacisti prijatím chápania, že sociálne je to isté ako „biologické“, mohli akúkoľvek skupinu vyhlásenú za asociálnu považovať za ohrozenie „biologického zdravia“ nacistickej spoločnosti. *Asociálnosť* sa dostala na rovnakú úroveň ako „dedičná choroba“.

1.2. Robert Ritter a anticiganizmus

Nacisti veľmi svojsky pracovali s hypotézou, že „Cigáni“ („Zigeuner“) pochádzajú z Indie. Pripúšťali, že Rómovia pochádzajú zo severnej Indie, ktorú opustili pred takmer 1 000 rokmi, migrovali do Európy cez Malú Áziu na Balkán a okolo 15. storočia prišli do strednej Európy, kde však netvorili jednotný národ, ale viacero kmeňov, z ktorých každý mal vlastného kráľa a dialekt (Arad, 2006: 159). Z hľadiska nacistických rasových teórií však indický pôvod znamenal dôkaz „árijského pôvodu“, a teda odkaz na „vyššiu rasu“. Pre nacistov preto predstavovali Rómovia „rasovú dilemu“: na jednej strane pôvod Rómov znamenal, že patria k „nadradenej árijskej rase“, na druhej strane narážali na zakorenené predsudky, stereotypy a negatívny obraz Rómov, ktorý sa pokúsili nejako teoreticky, resp. pseudovedecky zdôvodniť (op. cit.).

Nemecký eugenik Hans F. K. Günter stanovil, že „Cigáni“ si ponechali črty z nordickej vlasti, ale v dôsledku kočovného života „zmiešali svoju krv“, čím stratili svoju „čistotu“ (op. cit.). Napriek tomu existovali rozpory, pretože rasové teórie neumožňovali Rómov „odstrániť“. Riešenie priniesol nacistička Robert Ritter, keď vyhlásil „Cigánov“ za „asociálny prvok“. Podľa Rittera sa Cigáni križili s „menejcennými rasami“, a tak došlo k „bastardizácii“ („Zigeunerbastardproblem“) (Burleigh, Wippermann, 2010: 122). Ritter tiež „vynašiel“ teórie o „dedičnom sklone“ ku kriminalite. Rómov rozdelil na „čistých“ a „zmiešaných“. Tým pre nacizmus definoval „Cigánov“ ako rasovú kategóriu „podľudí“ („Untermenschen“), ktorí ohrozujú zdravie nemeckej populácie a národa („Volksgemeinschaft“). Podľa Rittera mali „zmiešaní Cigáni“ („Mischlingen Zigeuner“) „nekvalitnú krv“, a tým stratili svoj „árijský pôvod“. Takýchto „Cigánov“ považoval za „primitívnych“ a „asociálnych“ ľudí, ktorí nie sú schopní adaptovať sa na „civilizovaný život“.

Ritter stanovil, že deväťdesiat percent „Cigánov“ nebolo čistými „cigánmi“. Podľa nacistickej rasovej teórie táto údajná „nečistota“ a „križenie“ spôsobovala sklon k „asociálnemu“ a kriminálnemu správaniu (Mann, 2012). Ritter ako riešenie odporučil sterilizáciu a uzavretie do kolónií. Podľa nariadenia Heinricha Himmlera zo 16. júla 1937 sa mala „cigánska otázka“ riešiť „rasovo“. Dňa 21. septembra 1939 usporiadal Reinhard Heydrich poradu v Berlíne, ako realizovať „konečné riešenie cigánskej otázky“. Nakoniec Adolf Eichmann navrhol, aby sa „cigánska otázka“

riešila spolu so „židovskou otázkou“, čím začali deportácie Rómov do koncentračných táborov (Burleigh, Wippermann, 2010: 124).

Tento „princíp“ môžeme pozorovať aj počas vojnovnej Slovenskej republiky, kde vyhláška ministerstva vnútra z 18. júna 1940 určila pojem „cigán“: „pod Cigánom sa má rozumieť podľa § 9 nariadenia s mocou zákona č. 130/1940 Sl. z. iba ten príslušník cigánskej rasy, pochádzajúci z nej po dvoch rodičoch, ktorý žije životom kočovným alebo usadlým síce, avšak sa vyhýba práci“ (*Úradné noviny*, 1940). Slovenská definícia „cigána/Cigána“ sa tak priklonila k nacistickému vymedzeniu „asociál“, ktorý stál na rasovom základe.

Vraždenie Rómov znamenalo, že nacisti nepovažovali „nadradené rasy“ („Herrenrasse“) za „biologicky“ rovné. Kľúčovým faktorom pre nacistov bolo „miešanie krvi“. Ak niektorí členovia „Herrenrasse“ miešali svoju krv s „nižšími rasami“, boli hodnotení ako „menejcenní“. Kým Rómovia sa vnímali ako ohrozenie „krvi“ *nadradenej rasy*, Židia sa považovali za úhlavného nepriateľa, za *protirasu* („Gegenrasse“) (Götz, 2006: 224). Vraždenie Rómov sa nieslo v duchu ochrany „krvi“, v zmysle ohrozenia „socializmu dobrej krvi“. Rómovia zaradení medzi „asociálov“ („asoziale Personen“) tvorili najmenej „hodnotnú“ skupinu, ktorá mala byť deportovaná a zlikvidovaná (op. cit.). Robert N. Proctor upozorňuje, že nacisti rozlišovali medzi „užitočnými“ a „neužitočnými“ jedincami. „Užitoční jedinci“ mali tvoriť základ „zdravej rasy“ a „podradné indivíduá“ ako chorí, slabí, hendikepovaní, Rómovia a Židia túto „rasu“ ohrozovali. Ochrana „biologického zdravia rasy“ – („Rassenhygiene“) – znamenala likvidáciu „chorých rás“ (Proctor, 2009: 26).

1.3. „Nemiešanie krvi“

Faktor *nemiešania krvi* je dodnes kľúčovým prvkom každej rasistickej teórie. I keď existuje ustálený názor, že základom pre rasové teórie je hierarchizácia ľudských rás, bola to práve myšlienka údajnej *nezlučiteľnosti* (nemožnosti asimilácie) medzi rasami, ktorá patrí k najdeštruktívnejším prejavom rasizmu.

Myšlienka asociálnosti má svoj ideologický pôvod v teórii „nemiešania krvi“, ako ju v 19. storočí zdefinoval francúzsky diplomat Arthur Gobineau (1816 – 1882). Ako uvádza Miloslav Szabó, rané rasové teórie síce hlásali rozdielnosť ľudských rás, ale zároveň postulovali potrebu ich asimilácie: „Jedným zo zásadných kritérií ideológie moderného rasizmu je však práve otázka asimilácie, jej akceptovanie respektíve odmietanie“ (Szabó, 2007: 82). Podľa Gobineaua však dávni, heroickí predkovia ctili *zákon prírody*, ktorý je ľuďom vrozený. Ide o „ducha izolácie“ („l'esprit d'isolement“), akýsi vnútorný „tajný odpor“ alebo „prirodzený odpor“ proti miešaniu krvi. Dobré aj zlé vlastnosti národa sa strácajú „miešaním krvi“. Obrániť sa proti

„smrteľnej chorobe spoločnosti a civilizácie“ je možné vtedy, keď národy „zostávajú zložené z rovnakých národných elementov“, teda z „rovnej čistoty krvi“ a odmietajú túto „národnú krv“ miešať. Až vtedy tvoria podľa Gobineaua civilizáciu alebo „sociálny organizmus“. Ale ak krv národa neudržiava dostatočný stupeň pôsobnosti pôvodnej rasy, predovšetkým v procese miešania krvi, národ umiera (Gobineau, 1967: 59).

Témy „nemiešania krvi“ a „odporu k asimilácii“, ktoré Gobineau definoval vo svojej knihe *Essay sur l'inégalité des races humaines* („Esej o nerovnosti ľudských rás“, 1855), natrvalo ovplyvnili všetky nasledujúce rasistické teórie. Aj keď vo Francúzsku nemala jeho kniha taký ohlas ako predpokladal, v Nemecku zaznamenala mimoriadny úspech. Gobineauove myšlienky o nerovnosti ľudských rás začal v Nemecku popularizovať okruh stúpcov Richarda Wagnera, predovšetkým manžel jeho dcéry, britský spisovateľ Houston Stewart Chamberlain (1855 – 1927). Vo svojej knihe *Die Grundlagen des XIX Jahrhunderts* („Základy 19. storočia“, 1899) sa priamo prihlásil k myšlienke Arthura Gobineaua, že miešanie krvi je „zločin proti prírode“. V roku 1923 a 1927 navštívil H. S. Chamberlaina v Bayreuthe začínajúci politik Adolf Hitler. Chamberlainove názory ovplyvnili aj nacistického ideológa Alfreda Rosenberga, ktorý v roku 1930 uverejnil knihu *Der Mythos des zwanzigsten Jahrhunderts* („Mýtus 20. storočia“). H. S. Chamberlain zároveň patrí medzi tých málo autorov, ktorých Adolf Hitler v knihe *Mein Kampf* priamo uvádza ako svoju inšpiráciu. Ako uvádza Szabó, Rosenberg pozmenil niektoré tézy Chamberlainovej argumentácie v prospech „náboženstva krvi“, kde „Neskazená krv dodáva svojmu nositeľovi takmer telepatické schopnosti a umožňuje mu bezprostredný kontakt s transcendentnom“ (Szabó, 2007: 86).

1.4. „Konečné riešenie“

Ritterove výskumy „potvrďovala“ nemecká antropologička a psychologička Eva Justinová (1909 – 1966). Pracovala ako asistentka Roberta Rittera vo Výskumnom ústave pre rasovú hygienu a populačnú biológiu („Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle“). Vo svojej dizertácii s názvom „Životná história cudzorodo vychovaných cigánskych detí a ich potomkov“ (*Lebensschicksale artfremd erzogener Zigeunerkinde und ihrer Nachkommen*, 1943), ktorú písala pod patronátom Eugena Fishera, etnológa Richarda Thurnwalda a samotného Roberta Rittera, skúmala tzv. „detských cigánskych miešancov“, pričom po skončení jej „výskumu“ boli deti poslané do koncentračného tábora Auschwitz-Birkenau.

Vo svojej dizertácii si stanovila za cieľ objasniť otázku „asociálov“ („Asozialenfrage“) a „menejcenných“ („Minderwertige“) a vylúčiť „primitívne genotypy“ v „ne-

meckom národnom tele“ (Justin, 1943: 5). Naznačila, že pri inej „cudzej rase“ – Židoch – existuje kritérium jednoznačného rasového zaradenia, pri „Cigánoch“ neexistuje, a preto je potrebné zvážiť ich pôvod, spôsob života a celkový fyzický výzor (op. cit.: 35). Na základe Ritterových záverov vyhlásila „Cigánov“ za asociálnu skupinu, ktorá sa nedokáže sociálne, a teda rasovo, zaradiť do národného celku. V tomto prípade je dôležité mať na zreteli, že nacistické teórie používaním pojmu „sociálne“ nereferovali na sociálne kategórie (napr. úroveň vzdelania, majetku, postavenia), ale na „biologické“ vlastnosti danej skupiny. Justinová vyzývala na zastavenie všetkých vzdelávacích programov a odporúčala riešenie cez policajnú väzbu. Zdôrazňovala, že „cigánsky problém“ („Zigeunerproblem“) nie je porovnateľný so „židovským“. Židia vystupujú ako jednoznačne identifikovaná „protirasa“, „Cigáni“ však ohrozujú národné spoločenstvo („Volk“) „skrytejšie“, keďže sú „miešanci“, „bastardi“ („Mischlingen“). Justinová preto navrhla začať so sterilizáciami a deportáciami (op. cit.: 119 – 121).

Nacisti dôsledne používali pojem „Cigán“ („Zigeuner“), pretože sa s ním spájali jednoznačne negatívne konotácie. Wolfgang Sofsky uvádza, že nacisti vydali proti Rómom zákony podobné antisemitským norimberským zákonom, čím z Rómov vytvorili *minorité fatale* („osudová menšina“) bez práv a ochrany. Rómovia boli zaradení do rasovej kategórie „podľudí“ („Untermenschen“) (Sofsky, 2006: 131). Pojem „Zigeuner“ („Cigán“) sa využil ako kategória pre „rasovo menejcenných ľudí“. V roku 1942 tak dochádza k deportácii Rómov v zmysle „kriminálnej a rasovej prevencie“ do vyhladzovacieho tábora Auschwitz-Birkenau v sekcii B-II. Birkenau.⁵

2. Anticiganizmus v dnešnom diskurze

Parafrázujúc Zygmunta Baumana, anticiganizmus je problémom „moderného sveta“. Pokiaľ „moderný svet“ definuje človeka ako samostatnú ľudskú bytosť, ktorá sa má prispôbiť spoločnosti, a pritom sa neprihliada na podmienky, v ktorých žije (chudoba, negramotnosť, nedostatok hygieny, nedostatočné ubytovanie a pod.), potom sa tí, ktorí sú „neprispôsobiví“, začnú chápať ako údajne „beznádejne odolní voči kontrole a imúnni proti všetkým pokusom vyliečiť ju“ (Bauman, 1991: 65). Ak sa preceňujú tzv. osobné talenty, charakter alebo rovnosť šancí a neprihliada sa na sociálny a spoločenský kontext, v ktorom je možné tieto vlastnosti rozvíjať, potom môže dôjsť na výzvy k odstráneniu, až likvidácii „neprispôsobivých“ (asociálnych).

K tomuto bodu smeruje kritika z kruhov vedcov aj „aktivistov“ (napríklad z mimovládneho sektora). Pokiaľ sa „neprispôsobivosť“ (asociálnosť) vysvetľuje prostredníctvom termínov ako

⁵ Po druhej svetovej vojne a vraždení Rómov tak jednoznačne treba brať do úvahy tieto rasové a negatívne konotácie etnonymu Cigán, resp. cigán.

„krv“, „kultúra“, „gény“, „vrodenosť“ alebo „rasa“, vytvára sa chápanie akejsi „nevyhnutnosti“ a „nezmeniteľnosti“. Vzniká tak dojem, že „neprispôsobivosť“ je „večnou“ súčasťou danej skupiny (Rómov) a nemožno ju zmeniť nijakými opatreniami. Obvinenia z „neprispôsobivosti“ a „asociálnosti“ sú preto závažné. Jicchad Arad (2006) upozorňuje, že to bola práve myšlienka „asociálnosti“, ktorá pomohla nacistom vyhlásiť Rómov za „votrelcov“, za tých, ktorí ohrozujú spoločnosť, lebo „asociálnosť“ mala príliš blízku spojitost s údajnou „biologickou menejcennosťou“.

Ako upozorňuje Hristo Kyuchukov, pokiaľ hovoríme o samotnom pojme anticiganizmus, je dôležité tento pojem písať bez spojovníka (anticiganizmus), pretože použitie spojovníka by znamenalo akceptovať slovo „cigán“ ako zmysluplnú, reálne existujúcu skupinu. Podobne, ako by použitie spojovníka v slove „anti-semitizmus“ vytváralo zo slova „semitizmus“ presne tú rasovú skupinu, o ktorú usilovali nacisti (Kyuchukov, 2012).

Pri oboch pojmoch boli *najskôr* vytvorené negatívne obsahy (predstavy), ktoré sa následne použili na skupinu definovanú týmto obsahom či už v podobe „semitov“, alebo „cigánov“. Anticiganizmus tak znamená, že „anti“ je zamerané na (falošne a negatívne definovanú) skupinu „cigánov“. Anticiganizmus je pojem, ktorý opisuje intenciu (zámer) samotných konajúcich proti Rómom, kde slovo „ciganizmus“ odhaľuje, prečo k útoku na Rómov dochádza: je to útok na skupinu ľudí zneuctených a dehonestovaných označením „cigáni“. Anticiganizmus je konanie, ktoré si *vopred* negatívne zadefinuje skupinu, ktorú označí pojmom „cigáni“, keďže táto primárna definícia slúži na ospravedlnenie sekundárneho vylučujúceho alebo násilného konania. Andrej Findor taktiež upozorňuje, že „na prírodu sa odvolávajúce metafory“ obsahujú „značný legitimitačný a argumentačný potenciál“ (Findor, 2011: 67).

V tomto prípade je anticiganizmus identický s rasistickým profilovaním. Ako príklad môžeme uviesť slová Thomasa Jeffersona z jeho knihy *Notes on the State of Virginia* (1785), kde v časti *Laws* zdôvodnil otroctvo takto: „... že čierni, či už pôvodom odlišná rasa, alebo odlišná časom a okolnosťami, sú podradení bielym vo vrodených schopnostiach tela a mysle... Tento poľutovaniahodný rozdiel vo farbe, a azda aj v schopnostiach, je silná prekážka v emancipácii týchto ľudí...“ (1785: 270).

V prípade rasizmu najskôr dochádza k zápornému vymedzeniu „čiernych“, v prípade anticiganizmu k zápornému vymedzeniu „cigánov“, a následne sa vyvozuje „oprávnené konanie“. Kým v 18. storočí písal Thomas Jefferson o nemožnosti emancipácie „čiernych“, v 21. storočí čelíme inštitucionálnej diskriminácii, núteným sterilizáciám, školskej segregácii, vylúčeniu z trhu práce či getoizácii „cigánov“.

V tejto optike sa potom „cigán“ (alebo „černocho“) stáva odlišným „biologickým druhom“. Pokiaľ sa v politickom alebo mediálnom diskurze pri konštrukcii termínu „cigán“ operuje s takouto definíciou termínu „rasa“, ide v skutočnosti

o rasizmus. Keďže rasy neexistujú ako „biologické druhy“, ale existujú ako zámer (konštrukt) konkrétneho človeka (skupiny či spoločnosti), ktorý odopiera nejakej „somatickosti“ (najčastejšie farbe pleti) ľudské vlastnosti, členov tejto skupiny chápe ako menejcenné, podradné bytosti, ktoré nemajú právo na ľudské zaobchádzanie. Rasizmus si sám a svojvoľne konštruje neexistujúce „biologicky menejcenné bytosti“ (rasy), na ktoré následne útočí. To znamená, že začleňovanie ľudí do rasových skupín nemá nijaké vedecké opodstatnenie. Pri hodnotení rasovej nenávisti sa nevychádza z existencie rás, ale z osobitného motívu človeka (intencie), ktorý sám umelo konštruje istý obraz negatívnej rasy a považuje ho za reálny, a preto voči takto definovaným skupinám ľudí smeruje svoje nenávistné konanie.

Rada Európy a Európska komisia preto navrhuje rozlišovať medzi *anticiganizmom* ako typom rasistickej ideológie a *romofóbiou* ako istým sociálnym fenoménom, ktorý sprevádzajú nenávistné prejavy, vychádzajúce zo strachu, predsudkov, stereotypov a rôznych mýtov navrstvených okolo Rómov:

„Jedným z najvýraznejších črt romofóbie je, že aj ľudia, ktorí nemali nikdy bližší osobný kontakt s Rómami, dokážu veľmi podrobne opísať, akí Rómovia sú: ako vyzerajú, ako žijú a ako sa správajú. Veľmi často je správanie jedného z nich zovšeobecnené na všetkých ostatných Rómov. Prvky (negatívneho) správania sa považujú za atribút rómskej kultúry, nie za vlastnosť konkrétneho človeka“ (*Dost! Dosta!...*, 2008: 8).

Äneke Winckelová uvádza, že pojem „anticiganizmus“ označuje nepriateľský postoj k Rómom, no základom pre tento nepriateľský postoj je *obraz* „Cigána“ zložený, podľa nej, z ôsmich stereotypov: „kriminalita, deti, hygiena, poverčivosť, primitivnosť, kmeňové príbuzenstvo, osady, kočovníci“ (Winckel, 2002: 148). Zásadným prvkom anticiganizmu však nie sú negatívne skúsenosti, rôzne predsudky alebo stereotypy spojené s touto typológiou, ale *somatizovanie* týchto vlastností *vylučne* pre skupinu Rómov. To znamená, že aj keby sa napríklad na nejakého príslušníka majority dali uplatniť niektoré prvky z tohto stereotypného obrazu (napr. kriminalita + poverčivosť + nízka hygiena), jeho životná situácia by nebola „somatizovaná“, ako je tomu v prípade Rómov. Z tohto dôvodu je *mechanizmus* anticiganizmu identický s mechanizmom rasistického profilovania.

Wulf D. Hund uvádza, že primárnym motívom anticiganizmu je vzájomné prepojenie sociálnej a spoločenskej situácie s jej somatizovaním, teda isté správanie dostáva svoju „telesnú“, „fyzickú“ podobu. Závažným zdrojom tejto *sociálnej somatizácie* sa stala nacistická myšlienka „asociálov“, ktorí údajne nie sú schopní budovať spoločnosť a civilizáciu. Tento proces smeroval až k postulovaniu tzv. „cigánskeho génu“ („Das Zigeuner-Gen“), ktorý určil každú osobu s týmto „duševným ukazovateľom“ („psychischen Kennzeichen“) za „cigána“ (Hund, 1999: 91 – 92).

Uvedený „cigánsky gén“ bol zavíšením celej palety predsudkov a stereotypov. Wulf D. Hund dodáva, že chápanie spoločnosti v somatických termínoch vedie k masívnej sociálnej diskriminácii, kde je asociálna skupina vykreslená v podobe „cudzieho telesa v rámci spoločnosti“, na ktoré už nemajú byť používané sociálne a finančné zdroje, ale má sa smerovať k „vylúčeniu“ (op. cit.: 92 – 93). Prepojenie asociálnosti so somatickosťou smeruje k finálnemu rasistickému programu a k tomu, že *nijaké* sociálne a spoločenské opatrenie (vzdelanie, podpora, výchova, afirmatívna akcia atď.) nebudú schopné toto „cudzie teleso“ zmeniť.

V prípade rasizmu aplikovaného na „čiernych“ vidíme identické fungovanie. Devätnáste storočie zdedilo vplyvnú predstavu *velkej reťaze bytia*, ktorej princíp *kontinuity* chápal všetky formy života ako spojené, bez medzier. Problém nastal v prechode medzi opicou a človekom. Tento chýbajúci *kontinuálny* prechod ranné antropologické vedy obsadili „černochoom“. Pokiaľ opica predstavovala zaostalý a nevyvinutý „typ“ ľudskej bytosti, odkaz na „opičieho černochoa“ podsúval „černochoom“ nerozvinutý a zaostalý „stupeň“ človeka. „Černocho“ prestal byť plnohodnotným človekom. Prepojenie „černochoa“ a opice znamenalo, že bez ohľadu na intelekt, pracovitost' či charakter, bol „černocho“ považovaný za „zaostalú formu človeka“.

Obidve rasistické prepojenia, „zaostalá forma človeka“ somatizovaná pre „čiernych“ a asociálnosť somatizovaná pre „cigánov“, znamenajú, že v prípade anticiganizmu máme do činenia s rasizmom, ktorý však nie je natoľko otvorený ako v prípade „čiernych“, čo kladie prekážky pre jednoznačné identifikovanie anticiganizmu ako jednej z foriem rasizmu.

Anticiganizmus preto môžeme definovať ako uvažovanie, ktoré pripisuje istej sociálnej a spoločenskej situovanosti „telesnosť“, teda somatizuje túto situovanosť výlučne pre skupinu definovanú ako „cigáni“. Presnejšie povedané, táto somatizácia vedie k postoju, že napríklad chudoba a kriminalita je vysvetľovaná ako dôsledok „biologických“ (telesných, somatických) „daností“ „cigánov“.

Hlavným problémom s anticiganizmom preto nie sú údajné alebo reálne rozdiely medzi ľudskými skupinami, ale to, že anticiganizmus práve z dôvodu, že patrí medzi formy rasistickej ideológie, *odmieta plnohodnotné* zapojenie Rómov do spoločnosti. Pojmy ako „asociálnosť“, „neschopnosť asimilácie“, „nepriateľnosť“ alebo „menejcennosť“ sú len sofistikovane zahaleným rasizmom, vystupujúcim v maske údajného objektívneho opisu správania sa Rómov. Parafrázujúc amerického ekonóma Thomasa SOWELLA, môžeme preto uviesť, že anticiganizmus (podobne ako rasizmus) je zameraný iba na hľadanie rozdielov medzi „rasami“, pričom poukazuje *iba* na to, ako sa marginalizované menšiny odlišujú a ako zaostávajú. Avšak skutočným testom toho, či nám naozaj záleží na vylúčených skupinách, je to, či sa pýtame, ako by sa mohli menej ekonomicky úspešné a menej sociálne rozvinuté

skupiny zlepšiť aby sa stali viac produktívne, súťaživé a efektívnejšie (Sowell, 2013: 44). A anticiganizmus, podobne ako rasizmus, si túto otázku nemá záujem klásť.

3. Tri prístupy k riešeniu problému rasovej nenávisti

Podľa môjho názoru dnes čelíme otázke, *ako je možné, že sme dopustili, aby v bohatých západných spoločnostiach jestvovala skupina ľudí, ktorých životné podmienky vykazujú takú hrozivú mieru chudoby, nedostatku a núdze?* Odpovede na túto otázku sa rôznia, a to v závislosti od konkrétneho prístupu. V zásade by sme ich mohli rozdeliť na tri hlavné: „biologizmus“, extrémizmus a „kontextuálnosť“.

3.1. „Biologizmus“

Pri analýze problému anticiganizmu je potrebné poukázať na predstavu spoločnosti, v akej sa rodí predstava „biologických“ rás. Rasové chápanie ľudských bytostí sa nerodí vo vákuu. Takmer vždy vzniká v istom kultúrno-ideologickom ovzduší, ktoré Aly Götz (2007) nazýva „totálnym biologizmom“. „Biologizmus“ sa nerodí iba v extrémistickej spoločnosti, ale – ako uvádza Klaus P. Fischer (2000) – v istom kultúrno-intelektuálnom prostredí, ktoré vidí ľudské bytosti ako „rasy“, ako „biologické“ jednotky, ktoré „súperia“ o zdroje a „súťažia“ v konkurenčnom „boji“. Prednosť majú „dravci“, pričom dochádza k pohrdaniu slabšími a vylúčenými. V tomto spoločenskom prostredí má údajne „každý rovnú šancu“, a tým, ktorým sa v tomto „boji“ nedarí, nekladie prekážky okolité prostredie (spoločnosť), ale môže za to ich údajná „lenivosť“, „charakter“, „nezáujem“, „príživníctvo“, „vrodenosť“ alebo „asociálnosť“.

V takomto kultúrno-intelektuálnom prostredí sa rodia predstavy *sociálneho darvinizmu*. Tento pojem po prvýkrát použil v roku 1880 Emil Gautier v knihe *Le Darwinisme sociale* („Sociálny darvinizmus“). Sociálny darvinizmus použil Darwinovu teóriu o prežití „najschopnejšieho“ („survival of the fittest“) na ľudskú spoločnosť. Tvrdil, že tak ako „v prírode“, aj v spoločnosti lepšie prispôbení (adaptovaní) jedinci zvíťazia a tí druhí („slabí“ a „neschopní“) prehrávajú. Dôsledky tejto teórie, známej ako *eugenika*, Darwin odmietol. Sociálny darvinizmus tvrdil, že potreba starať sa o chorých, hendikepovaných alebo bezvládných (teda „neschopných“) je „proti prírode“, zachováva pri živote „slabých“ a ľudstvo vedie k degenerácii. Teória, ktorá sa zaoberala evolúciou života, sa *nepodložene* použila na spoločnosť. „Biologické“ pojmy sa zavádzajúco preniesli na opis spoločnosti.

„Biologizmus“ sa snaží presadiť názor, že situácia v osadách je zapríčinená „génmi“ alebo „rasou“ Rómov. Tento prístup obhajuje presvedčenie, že za problémy

môže údajná „vrodená náchylnosť“ Rómov ku kriminalite, lenivosti, podvodom a asociálnosti. „Biologizmus“ tvrdí, že „rasu“ Rómov nemožno „kultivovať“ výchovou, vzdelaním alebo zmenou prostredia. „Biologizmus“ podsúva mylný postoj „nemennej dedičnosti“ a „trvalých génov“ a vychádza z presvedčenia o nemennosti „cigánskej skupiny“ („rasy“), ktorá už len svojou prítomnosťou ohrozuje majoritu. „Biologizmus“ pridáva „rase Rómov“ isté nemenné vlastnosti (napr. lenivosť, nízke IQ, asociálnosť atď.), a čo je najdôležitejšie a najzávažnejšie, zároveň tým tvrdí, že *nijaké* sociálne a spoločenské opatrenia (vzdelanie, podpora, výchova, afirmatívna akcia atď.) nebudú schopné túto nemennú vlastnosť zmeniť. To môže znamenať, že tí, ktorí navštevujú osady (či už ide o policajné zložky, sociálnych pracovníkov, alebo ide o susedské vzťahy), podľahnú emocionálnemu vplyvu situácie v osadách a môžu tvrdiť, že za to môže „biologická vrodenosť“ Rómov. „Biologizmus“ je efektívny tým, že dáva okamžitú odpoveď („Rómovia si za to môžu sami“), redukcii problémov na jednu príčinu („môžu za to „vrodené vlastnosti Rómov“), a tým vytvára zdanie „riešenia“. V neposlednom rade, ako uvádza Gordon W. Allport (2004), „biologizmus“ ponúka klamlivú psychologickú úľavu od frustrácie, hnevu, dlhodobých sociálnych konfliktov, strachu, ekonomickej neistoty a toho, že človek, ktorý tieto konflikty prežíva, pod náporom ich rozsahu stráca nádej na ich riešenia.

Zároveň je potrebné upozorniť na zneužívaný rozmer „klanovej súdržnosti“. Pokiaľ dochádza k systematickému vylučovaniu nejakej skupiny na okraj spoločnosti, daná skupina si – slovami Gordana W. Allporta (2004) – vypestuje sumu *racionalizácií* (zdôvodňovaní), ktoré začnú väčšinovú spoločnosť chápať ako nekultivovanú, nevzdelanú a necivilizovanú. Táto situácia môže vrcholiť v tom, že odstrkovaná skupina začne za všetky svoje problémy viniť väčšinovú spoločnosť a zvolí stratégiu nekonania, ľahostajnosti, až agresie. Ako uviedol Malcolm X, predstaviteľ hnutia afroamerických moslimov: „Integračná šálka kávy nie je dostačujúcou platbou za štyristo rokov otroctva“ (Malcolm X, 1963).

„Biologizmus“ použitý na Rómov môže znamenať, že na základe ich „vrodenosti“ nie sú schopní sa „sociálne prispôbiť“, a z toho dôvodu je zbytočné sa o nich starať, pretože problémom nie je spoločnosť, ale ich údajná „genetická“ lenivosť (asociálnosť) alebo nezáujem. To môže viesť k situácii, o ktorej píše Lilla Farkasová: „... inštitucionálna diskriminácia opisuje kolektívne zlyhanie organizácií poskytovať vhodné a profesionálne služby Rómom bez mimovoľných predsudkov, ignorancie, sebeckosti a rasových stereotypov“ (Farkas, 2007: 7).

Pokiaľ teda nedôjde k zmene „biologického uvažovania“ o Rómoch, pravdepodobne sa budú problémy iba prehlbovať.

Práve sem mieri kritika tejto štúdie. Poukazuje na fakt, že riešenie situácie v osadách je možné dosiahnuť postupným odstránením tohto „biologického“ po-

hľadu. Rasová („biologická“) terminológia bráni v reálnych riešeniach, ktoré by mohli priniesť prospech *celej* spoločnosti. Treba neustále zdôrazňovať, že jestvujú mnohé spoločenské a ekonomické problémy integrácie, resp. emancipácie Rómov v súčasnej spoločnosti. Kritika prístupu „biologizmu“ znamená pochopenie, že zo „začarovaného kruhu“ uvedených problémov nie je možné vyjsť cestou rasizmu, rasových pojmov a rasových kategórií.

3.2. Extrémizmus

Tematizácia situácie v tzv. „osadách“ v termínoch ako „chudoba“, „negramotnosť“, nedostatok hygieny môže zároveň tvoriť „obranú argumentáciu“ extrémistov.⁶ Poukázaním na túto situáciu sa extrémisti pokúšajú zakryť svoj skutočný zámer: deštrukciu systému a vytvorenie nového systému založeného na rasových kategóriách.⁷ Korupcia alebo nefunkčnosť demokratických inštitúcií a populistická orientácia politických strán často ponúka extrémistom vytúženú legitimitu. Nemajú záujem na odstránení korupcie alebo zlepšení demokracie, ale na vytvorení nového represívneho systému. Naznačené problémy nechápu ako objektívny a skutočný problém, ktorý preniká *celou* spoločnosťou, ale usilujú sa tieto problémy pripísať v ich chápaní jednej konkrétnej rasovej („biologickej“ – etnickej) skupine. Zdanlivo úprimné hodnoty patriotizmu, slušnej spoločnosti alebo štátu bez korupcie sa končia pri skutočnosti, že ohrozenie týchto hodnôt prisudzujú nejakej rasovej skupine.

3.3. „Kontextuálnosť“

Kritika „biologizmu“ a extrémizmu tak vedie k pochopeniu, že mnoho ľudí vníma nejaký predsudok a diskrimináciu za „veky nemennú“ a domnieva sa, že vyhovuje všetkým zúčastneným. Gordon W. Allport (2004) uvádza, že ľudia so silnými predsudkami často popierajú, že nejaké majú. Iným problémom je, že aj ľudia bez predsudkov často zatvárajú oči pred krivdami a predsudkami iných, aby nenarušili vlastnú pohodlnosť. Opakovanou prekážkou sa stáva, že človek s vyšším spoločenským statusom *prehliada kontext* svojho spoločenského úspechu: že vyrastal v ústretočných podmienkach, s menšími prekážkami a odmieta vidieť náročnosť

⁶ Irena Bihariová z občianskeho združenia *Ludia proti rasizmu*, z osobného rozhovoru.

⁷ Napríklad: „Disponujeme obmedzenými zdrojmi a stojíme tvárou v tvár globalizovaným elitám a organizovaným etnickým skupinám, ktorých zdroje sú vskutku enormné. V tejto nerovnej bitke môžeme pomýšľať na dosiahnutie svojich cieľov jedine vtedy, ak budeme vo svojich aktivitách dostatočne efektívni, uplatníme múdru taktiku a premyslenú stratégiu, a zároveň vynaložíme veľké úsilie. Z vyššie zmieneného vyplýva, že Pareto princíp funguje i vo sfére rasového nacionalizmu“ (Sallis, 2014). Alebo vo vyhlásení Ludovej strany Naše Slovensko: „Sociálnu politiku postavíme na princípe zásluhovosti a odstránime zvýhodňovanie nielen cigánskych príživníkov pred slušnými ľuďmi. Parazitom, ktorí odmietnu pracovať, nedáme zadarmo vôbec nič – žiadne domy, dávky, ani príspevky“ (*Desatoro Ludovej strany Naše Slovensko*, 2012, bod 2.).

zaradenia sa do spoločnosti pre rôzne menšiny a odstrkované skupiny. Nevníma vlastné predsudky a tvrdí, že „každý má rovnakú šancu“. Svoje postoje mení až pri nejakej zásadnej situácii, ktorá zasiahne jeho vlastný život, ako sa to stalo napríklad počas veľkej hospodárskej krízy (1929). Pred touto krízou existovali početné skupiny, ktoré presadzovali názor, že úspech, blahobyť a dobré pracovné miesto sú dôsledkom šikovnosti a inteligencie. Kríza však zlikvidovala pracovné miesta a priviedla ku krachu mnohých ľudí. Spoločenský status sa preto často odvíja od *kontextu* priaznivých spoločenských a ekonomických podmienok, a nie iba od šikovnosti a inteligencie jedinca.

„Kontextuálnosť“ znamená uznať druhým *náročnosť* vlastného životného príbehu. Poukazuje na celú stavbu hodnotového systému: že problémy, ktorým ktoľvek čelil pri získavaní vzdelania, pri získavaní práce, a problémy v zaradení sa do spoločnosti sú pre skupiny žijúce v prostredí extrémnej chudoby takpovediac umocnené na druhú.

Záver

V slovenskej spoločnosti aktuálne silnejú názory, ktoré tvrdia, že za problémy, ktorým Rómovia čelia, sú výhradne zodpovední iba Rómovia. Hovorí sa o „maladaptívnych stratégiách“ Rómov, pričom sa prehliada, že v slovenskej spoločnosti rovnako existuje chápanie „cigánov“ ako „menejcenného a odlišného biologického druhu“. Samozrejme, odmietnutie maladaptívnych stratégií je dôležitým faktorom v inklúzii a tlak na Rómov bude pravdepodobne narastať. Kritika tohto pohľadu však odhaľuje, a to sa pokúsila preukázať predložená štúdia, že problémy, ktorým Rómovia čelia, sa vysvetľujú cez „gény“, „krv“, „kultúru“, „vrodenosť“ alebo „rasu“, a vytvára sa tak chápanie akejsi „nevyhnutnosti“, teda, že „nepriprôsobivosť“ je „večnou“ súčasťou Rómov a nemožno ju zmeniť nijakými opatreniami.

Anticiganizmus nevzniká ako izolovaný rasistický program. Skôr ho môžeme priradiť k problémom „moderného sveta“. Moderný, konkurenčný a individualistický pohľad na ľudskú spoločnosť často neprihliada na zložitosť zaradenia sa do spoločnosti pre odstrkované skupiny, žijúce navyše „v pasci“ generáčnej chudoby. V tejto atmosfére, keď sa nadmerne *preceňujú* tzv. osobné talenty, inteligencia, charakter alebo rovnosť šancí a neprihliada sa na *sociálny a spoločenský* kontext, v ktorom je možné tieto vlastnosti rozvíjať, potom môže dôjsť na výzvy na odstránenie, až zničenie tzv. „nepriprôsobivých“ („asociálnych“) skupín. Rovnako je potrebné upozorňovať na nebezpečnosť konceptov „asociálnosti“ a „rasy“, ktoré vedú k formulácii tvrdení, že *nijaké* sociálne a spoločenské opatrenia (vzdelanie, podpora, výchova, afirmatívna akcia atď.) nebudú schopné túto „nepriprôsobivú skupinu“ zmeniť. *Pokiaľ bude*

narastať presvedčenie, že za problémy môže údajná „vrodená náchylnosť“ Rómov ku kriminalite, lenivosti, podvodom a asociálnosti, budú sa problémy pravdepodobne iba prehĺbovať.

Skutočným problémom anticiganizmu je, že si neželá *reálne* zapojenie Rómov do spoločnosti. Ak začnú prevažovať tvrdenia, že Rómovia nemôžu dosiahnuť žiadny pokrok, že je to iba „bezmocná“, „príživnícka“, „menejcenná“ a „asociálna rasa“, potom práve tieto tvrdenia prispievajú ku krachu inkluzívnych programov. Predstaviť Rómov ako „menejcennú“, „intelektuálne zaostalú rasu“ vyhovuje (nielen) rasistom z dôvodu, že si potom môžu na takejto „rase“ kompenzovať svoju nenávisť a osobné zlyhania.

Súčasťou riešenia situácie v osadách je preto systematické odstraňovanie a neprijímanie anticiganistického „biologického“ pohľadu. Anticiganistická („biologická“) terminológia bráni v reálnych riešeniach, ktoré by mohli priniesť prospech celej spoločnosti. Musíme preto odmietnuť všetky tieto anticiganistické názory na Rómov ako na „neschopnú“, „menejcennú“, „asociálnu“ či „lenivú“ skupinu. Musíme trvať na opaku: *Rómovia sú schopní sa plnohodnotne, intelektuálne, kultúrne aj spoločensky začleniť do spoločnosti.*